

Cet obscur objet du désir: κειμενική ιχνηλάτηση ενός εκπαιδευτικού τριγώνου την εποχή της Β' Σοφιστικής*

Λάζαρος Αθ. Κεραμυδάς

Abstract _ Lazaros Ath. Keramydas | *Cet obscur objet du désir*:
a text tracking of an educational triangle at the time of the Second Sophistic

In *Attic Nights* (*Noctes Atticae*) Aulus Gellius puts next to the other impressions and experiences of his, everything he had lived close to some of the most eminent personalities of Late Antiquity, as Fauorinus and Fronto. But what kind of relationship had Gellius with those two, how had this relationship with those two shaped up during Gellius' life, and how could we date his experiences? Who of those two men had influenced the later judge in the Antonine Rome of the 3rd century AD? This article tries to show the way of making some convincing assumptions on all these questions.

§1. Εισαγωγικές διευκρινίσεις

Η ιχνηλάτηση της τριγωνικής εκπαιδευτικής σχέσης του Aulus Gellius (Γέλλιος) με δύο από τους πλέον φημισμένους δασκάλους του, τον Fauorinus (Φαβωρίνος) και τον M. Cornelius Fronto (Φρόντωνας), αποτελεί τον αντικειμενικό σκοπό της παρούσας μελέτης.

Δεδομένου, όμως, ότι κάθε εκπαιδευτική σχέση προϋποθέτει αφενός την ύπαρξη μαθητευόμενου και δασκάλου και αφετέρου ένα ή περισσότερα διδακτικά αντικείμενα ή έστω διδακτικές προτιμήσεις, η σκιαγράφιση των προσώπων αυτών και των διδακτικών αντικειμένων τους—μέσω του συσχετισμού φαινομενικά ετερόκλητων στοιχείων και εκφάνσεων της ιδιοσυγκρασίας και του περιβάλλοντος των πρωταγωνιστών, όπως αυτά παρουσιάζονται στις *Noctes Atticae* (NA),—καθίσταται αναγκαία προκειμένου να διαφανεί η μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Κρίθηκε, συνεπώς, σκόπιμο να παρατεθούν κάποια εργοβιογραφικά στοιχεία των τριών πρωταγωνιστών, με την έμφαση να δίνεται κυρίως στον Φαβωρίνο και στον Φρόντωνα. Αναφέρονται, ακολούθως,—ως υποστηρικτικό υλικό για την διάρθρωση της συλλογιστικής πορείας της μελέτης—τα αντικείμενα των συζητήσεων και των εκπαιδευτικών ενδιαφερόντων τους, λεπτομέρειες για τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται τα πρόσωπα αυτά στις NA, όπως τυχόν προβλήματα υγείας από τα οποία πάσχουν και τα οποία αποσιωπώνται ή σκόπιμα αναδεικνύονται, καθώς και ζητήματα χρο-

* Η παρούσα μελέτη γράφτηκε—στην πρώτη της μορφή—ως εργασία σε μάθημα του ΠΜΣ Κλασικής Φιλολογίας ΑΠΘ με διδάσκουσα την Επίκ. Καθ. Τσιτσικλή Δήμητρα, στην οποία οφείλω θερμές ευχαριστίες για την καθοδήγηση, όπως και στον Ομ. Καθηγητή και Ακαδημαϊκό Παπαγγελή Θεόδωρο, καθώς και στον ανώνυμο κριτή, για τις εύστοχες παρατηρήσεις τους.

νολόγησης των έργων τους, ώστε να επιχειρηθεί μια όσο το δυνατόν πληρέστερη προσέγγιση της σχέσης του μαθητή με τους δασκάλους του και—κατ' επέκταση—των προτιμήσεων και της σχέσης του Γέλλιου με τα αντικείμενα διδασκαλίας του Φαβωρίνου και του Φρόντωννα.

Η παρουσίαση των ζητημάτων αυτών, η συνολική εξέτασή τους υπό το ανωτέρω πρίσμα, καθώς και η συλλογή και ο συνδυασμός πληθώρας φαινομενικά επουσιωδών επιμέρους πληροφοριών, στο πλαίσιο του ίδιου μελετήματος, συμβάλλουν στην ανάδειξη του περίπλοκου χαρακτήρα της Β' Σοφιστικής, και των εν λόγω προσώπων, αναπληρώντας ένα κενό στην (ελληνόγλωσση) σχετική βιβλιογραφία. Εξάλλου, το ενδιαφέρον της έρευνας για τις ΝΑ φαίνεται να έχει μειωθεί, αδικώς μεν αλλ' αισθητά, το τελευταίο διάστημα: αν εξαιρεθούν οι σχετικές αναφορές στον συγκριτικά πρόσφατο συλλογικό τόμο των Richter & Johnson (επιμ.) 2017, *The Oxford Handbook of the Second Sophistic*, Oxford, και οι κατά καιρούς παρεμβάσεις του επαΐοντος των γελλιανών σπουδών Leofranc Holford-Strevens, ο οποίος πρόσφατα εξέδωσε και την νέα κριτική έκδοση των ΝΑ στη σειρά της Οξφόρδης (OCT 2020), μόνο μία αξιολογική διατριβή γράφηκε τα τελευταία χρόνια, η ανέκδοτη *Der Schriftsteller Aulus Gellius und die Themen seiner Noctes Atticae* της Julia Fischell από το πανεπιστήμιο του Αμβούργου (2011), ενώ ελάχιστη είναι και η σχετική αρθρογραφία.

§2. Γνωριμία με τους τρεις πρωταγωνιστές

A) Ο Γέλλιος

Ο Γέλλιος γεννήθηκε πιθανότατα μεταξύ του 125 και 128 μ.Χ.¹ σε κάποια *colonia* της ρωμαϊκής επικράτειας,² στους κόλπους μίας όχι ιδιαίτερα εύπορης οικογένειας της ιππικής μάλλον τάξης. Για τις οικονομικές του δυνατότητες³—οι οποίες δεν μπορούν να συγκριθούν με όσων συναναστρέφεται στους διδασκτικούς και «λογοτεχνικούς» κύκλους⁴ όπου συχνάζει—δέχθηκε διεξοδική και

¹ Βλ. HOLFORD-STREVENIS 1988, 12. Πρβλ. WISSOWA 1921, 287, υπέρ του έτους 130 μ.Χ.

² Βλ. ΝΑ, XVI.13 §2: *quotus enim fere nostrum est, qui, cum ex colonia populi Romani sit, non se 'municipem' esse et populares suos 'municipes' esse dicat*. Πρβλ. HOLFORD-STREVENIS 1988, 10 σημ. 9, όπου επισημαίνεται εύστοχα αφενός ότι ο Γέλλιος δεν θα είχε λόγο να συσχετίσει τον εαυτό του με τους *coloni*, αν ο ίδιος δεν καταγόταν από κάποια *colonia*, και αφετέρου ότι, όταν συμπεριλαμβάνει τον εαυτό του (βλ. ΝΑ, II.21 §1 και XVIII.2 §2) μεταξύ των Ρωμαίων σπουδαστών στην Αθήνα, εννοεί τους λατινόφωνους σπουδαστές. Πρβλ. VON ALBRECHT 2013, 1699-706, και SCHETTINO 1985, υπέρ της αφρικανικής καταγωγής του.

³ Βλ. έμμεσες αναφορές στα ΝΑ, XIX.10 §1-2 και XIX.5 §1, όπου ο Γέλλιος αντιδιαστέλλει τον εαυτό του αφενός προς τον πλούσιο σε γνώσεις και περιουσία κύκλο του Φρόντωννα και αφετέρου προς έναν εύπορο (*dives*) ανώνυμο οικοδεσπότη που τον φιλοξενεί στην εξοχική του έπαυλη στα Τίβουρα. Πρβλ. HOLFORD-STREVENIS 1988, 10: σε αντίθεση προς την άρχουσα τάξη της εποχής ο Γέλλιος δεν διέθετε εξοχική κατοικία σε κάποια από τις «εξωτικές» παραθαλάσσιες πόλεις της ιταλικής χερσονήσου, παρά μόνο μια έπαυλη στην Praeneste (βλ. ΝΑ, XI.3 §1). Πρβλ., όμως, και ROLFE 1927.2, 305 σημ. 2.

⁴ Αναφορικά με τους κύκλους αυτούς βλ. CHAMPLIN 1980, 49-50.

διόλου ευκαταφρόνητη εκπαίδευση από δασκάλους όπως ο Antonius Iulianus και ο Titus Castricius. Είχε, μάλιστα, την ευκαιρία να ταξιδεύσει για σπουδές στην Αθήνα, όπου γνώρισε τον Ηρώδη Αττικό και δέχθηκε μαθήματα φιλοσοφίας από τον Caluisius Taurus. Η σύνδεσή του, όμως, με δύο μεγάλες προσωπικότητες της εποχής, τον Φρόνωνα και τον Φαβωρίνο, έμελλε να σφραγίσει την προσωπικότητα και το έργο του Γέλλιου. Στους δύο αυτούς διδασκάλους αφιερώνει τριάντα οκτώ από τα τριακόσια ενενήντα οκτώ πεζογραφήματα⁵ των είκοσι βιβλίων των *ΝΑ*,⁶ του μόνου έργου του που έχει διασωθεί.

Β] Ο Φαβωρίνος: η ζωή και το έργο του

Ο Φαβωρίνος γεννήθηκε στη σημερινή Arles της Γαλλίας περίπου το 80-85 μ.Χ. και πέθανε στη Ρώμη μεταξύ 143 και 160 μ.Χ.⁷ Σύμφωνα με τον Φιλόστρατο, ο Φαβωρίνος αυτοσαρκαζόταν τονίζοντας τρία *παράδοξα* που συγκεκριαλιώνονταν στο πρόσωπό του: *Γαλάτης ὢν ἑλληνίζειν, εὐνούχος ὢν μοιχείας κρίνεσθαι, βασιλεῖ διαφέρεσθαι καὶ ζῆν*.⁸ Τα πρώτα του γράμματα διήκουσε πιθανότατα στη Μασσαλία.⁹ υπήρξε άριστος γνώστης της ελληνικής στην οποία προτιμούσε να αγορεύει, να διδάσκει και να γράφει. Από τη Μασσαλία, διερχόμενος πρώτα από τη Ρώμη, κατευθύνθηκε στον ελλαδικό χώρο και ιδίως στην Ιωνία, στην Κόρινθο και στην Αθήνα, στην οποία υπήρξε δάσκαλος του Ηρώδη Αττικού.¹⁰ Εξάλλου, η *Σούδα* παρουσιάζει τον Φαβωρίνο ως άνθρωπο πολυμαθή, οι γνωστικές ικανότητες του οποίου του επέτρεπαν να κινείται με άνεση σε κάθε τομέα του επιστητού.¹¹

⁵ Ο όρος 'πεζογράφημα' είναι, νομίζω, ταιριαστός για την απόδοση στα ελληνικά των πεζών «ιστοριών» που περιλαμβάνουν οι *ΝΑ*. Ο όρος αυτός είναι αντλημένος από τον Γ. Ιωάννου, ο οποίος πρώτος καθόρισε το περιεχόμενό του. ΙΩΑΝΝΟΥ 1985, 45: [πεζογράφημα είναι] ένα κείμενο με θεωρητική διάθεση, διανθιζόμενο όμως εδώ κι εκεί με ένα ποσοστό συμπυκνωμένων ιστοριών, εν σπέρματι, και εν ακαριαία αναπτύξει, οι οποίες φέρονται ως παραδείγματα ή ως αποδείξεις, από αυτόν που εκθέτει αφηρημένα κάπως τις απόψεις του, δηλαδή τον συγγραφέα. Κάτι πολύ κοντά στην εξομολόγηση ενώπιον αμύλητου εξομολόγου.

⁶ Είναι προφανές ότι ο αριθμός των πεζογραφημάτων δεν αντιστοιχεί σε πραγματοποιηθείσες συναντήσεις· άλλωστε, όπως ο ίδιος ο Γέλλιος παραδέχεται (*ΝΑ*, XIX.8 §1): *ad Frontonem Cornelium uisendi gratia pergebam*. Το θαμιστικό ρήμα 'uiso' και ο παρατατικός 'pergebam' καθιστούν σαφές ότι οι συναντήσεις τους ήταν συχνές και δεν περιορίζονταν μόνο στις καταγραφείσες.

⁷ HOLFORD-STREUVENS 1997, 188-90.

⁸ *Βίοι Σοφιστών*, 489.

⁹ Βλ. εκτενέστερα HOLFORD-STREUVENS 1997, 191.

¹⁰ Βλ. *Βίοι Σοφιστών*, 490: αφενός, το ενδεικτικό της εκτίμησης του Ηρώδη για τον Φαβωρίνο απόσπασμα επιστολής του πρώτου προς τον δεύτερο: *πότε σε ἴδω καὶ πότε σου περιλείξω τὸ στόμα*; Αφετέρου, στον Ηρώδη κληροδότησε ο Φαβωρίνος τη βιβλιοθήκη του, την έπαυλή του στη Ρώμη, καθώς και έναν Ινδό δούλο.

¹¹ Βλ. s.u. 'Φαβωρίνος' στο ADLER 1971.1, 690: *ἀνὴρ πολυμαθὴς κατὰ πᾶσαν παιδείαν, [...] φιλοσοφίας μεστός, ῥητορικῆ δὲ μᾶλλον ἐπιθέμενος. [...] ἀντεφιλοτιμείτο γοῦν καὶ ζῆλον εἶχε πρὸς Πλούταρχον τὸν Χαίρωνέα εἰς τὸ τῶν συνταττομένων βιβλίων ἄπειρον. γέγραπται γοῦν αὐτῷ φιλόσοφά τε καὶ ἱστορικά, ὢν πολὺς ἀριθμὸς.*

Πλούσια είναι η εργογραφία του Φαβωρίνου στον τομέα της ρητορικής σοφιστικής τέχνης.¹² ο Γέλλιος αναφέρεται σε δύο επαινούς του, ένα για τον τεταρταίο πυρετό (*Laudes Febri*) και ένα για τον Θερσίτη (*Laudes Thersitae*).¹³ Ο Φιλόστρατος, επίσης, του αποδίδει τρεις ακόμη λόγους—*Ἐπὶ τῶ ἀώρω, Ὑπὲρ τῶν μονομάχων* και *Ὑπὲρ τῶν βαλανείων*—για τους οποίους επισημαίνει, μάλιστα, ότι *γνησίους τε ἀποφαινόμεθα και εὖ ξυγκειμένους*,¹⁴ γεγονός που υπονοεί ότι θα πρέπει να κυκλοφορούσαν και αρκετοί ψευδεπίγραφοι λόγοι—και, γενικότερα, ψευδεπίγραφα έργα—του Φαβωρίνου. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται, επίσης, τα έργα *Περὶ τῆς δημῶδους σωφροσύνης*,¹⁵ *Περὶ εὐχῆς*,¹⁶ *Περὶ γῆρας*¹⁷ και *Ἀπομνημονεύματα*,¹⁸ οι λόγοι του προς τους Κορινθίους¹⁹ και προς τους κατοίκους της Νεάπολης Ιταλίας, καθώς και ο *Περὶ φυγῆς*,²⁰ που παρουσιάζουν ενδιαφέρον τόσο λόγω των βιογραφικών στοιχείων που συμπεριλαμβάνουν, όσο και διότι φανερώνουν την πρόσληψη του Φαβωρίνου και την επίδρασή του στα πολυπληθῆ ακροατήριά του.

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στην *Παντοδαπὴ Ἱστορία*,²¹ ἔργο από το οποίο ἔχουν σωθεῖ εκτενῆ αποσπάσματα. Επρόκειτο για το εκτενέστερο μᾶλλον ἔργο του Φαβωρίνου, αφού κάλυπτε τουλάχιστον εἴκοσι τέσσερα βιβλία, και αποτελούσε μια συλλογὴ ετερόκλητων κειμένων, τα οποία ὁμως θα πρέπει να σχετίζονταν μεταξύ τους μέσω μιας κοινῆς, ἀλλὰ ἀδιόρατης, συνισταμένης· ενδεχομένως να εἶχε τη μορφή συμμεικτων, τα οποία «διέσχίζαν τα σύνορα μεταξύ φιλοσοφίας, φυσικῆς ἱστορίας, γεωγραφίας, μαθηματικῶν, εθνογραφίας κ.ο.κ.».²² Ἴσως μάλιστα αυτό το ἔργο του Φαβωρίνου να αποτέλεσε πρότυπο για τη συγγραφὴ των *ΝΑ* από τον Γέλλιο.²³

Ο Φαβωρίνος, ὁμως, ασχολήθηκε και με τη φιλοσοφία και ἔγραψε ἕνα δεκάτομο ἔργο για τον σκεπτικισμό του Πύρρωνα με τίτλο *Πυρρωνεῖοι Τρόποι*.²⁴ Φαίνεται, επίσης, ὅτι εἶχε μελετήσει τον Πλάτωνα και εἶχε ἐγκολπωθεῖ

¹² Για την διάκριση ἀνάμεσα στη *ρητορικὴ τῆς ἀληθείας* (φιλοσοφικὴ ρητορικὴ) και στη *ρητορικὴ του εἰκότος* (σοφιστικὴ ρητορικὴ) βλ. ΚΕΡΑΜΥΔΑΣ 2022, 35-46, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

¹³ Βλ. *ΝΑ*, XVII.12.

¹⁴ *Βίοι Σοφιστῶν* 491.

¹⁵ BARIGAZZI 1966, 151-52.

¹⁶ BARIGAZZI 1966, 152-53.

¹⁷ BARIGAZZI 1966, 153-61.

¹⁸ BARIGAZZI 1966, 194-207.

¹⁹ HOLFORD-STREVENIS 1997, 194-96· μᾶλλον πρόκειται για τον λόγο που εκφωνήθηκε με ἀφορμὴ την ἀντιπαράθεση που εἶχε ἐνσκήψει μεταξύ των πολιτῶν τῆς Κορίνθου για χάρη του Φαβωρίνου, ἡ οποία και κατέληξε στην καταστροφὴ του ἀνδριάντα του τελευταίου.

²⁰ Πρόκειται για τον πάπυρο Vaticanus gr. 11. Βλ. σχετικὰ με το κείμενο HOLFORD-STREVENIS 1997, 196-99. Για ἔκδοση του κειμένου με ὑπόμνημα, σχόλια και ἰταλικὴ μετάφραση βλ. BARIGAZZI 1966, 347-521. Πρβλ. PERNOT 2005, 307-8.

²¹ BARIGAZZI 1966, 207-42. Βλ. επίσης HOLFORD-STREVENIS 1988, 83 κ.ε.

²² WITTMARSH 2001, 115.

²³ Πρβλ. VON ALBRECHT 2013, 1700: *Ο Γέλλιος ἀναμετράται μεταξύ ἄλλων με τη χαμένη Παντοδαπὴ Ἱστορία του Φαβωρίνου [...]*.

²⁴ Ο Λουκιανός—χωρὶς να κατονομάζει τον Φαβωρίνο—ἀναφέρει στον *Εὐνοῦχο* (47, 7,14-

τη διαλεκτική και μαιευτική μέθοδο του Σωκράτη,²⁵ ενώ δεν αγνοούσε τους Περιπατητικούς²⁶ και τους Στωικούς.²⁷ Η Σούδα²⁸ δεν κάνει καμιά αναφορά στους *Πυρρωνείους Τρόπους* του Φαβωρίνου, αλλά παραθέτει τίτλους φαινομενικά(;) φιλοσοφικών έργων του, όπως *Περί τῆς Ὁμήρου φιλοσοφίας*,²⁹ *Περί Σωκράτους καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἐρωτικῆς τέχνης*,³⁰ *Περί Πλάτωνος*,³¹ *Περί τῆς διαίτης τῶν φιλοσόφων*.³² Τέλος, ένα ακόμη φιλοσοφικού περιεχομένου έργο του είναι μάλλον και το *Περί τῶν ιδεῶν*.³³

Γ] Ο Φρόντωνας: εργοβιογραφικά δεδομένα

Ο Φρόντωνας γεννήθηκε περίπου το 95-100 μ.Χ.³⁴ στην Cirta³⁵ της Νουμιδίας και διετέλεσε *consul suffectus* τον Ιούλιο και Αύγουστο του 143. Ο αυτοκράτορας Antoninus Pius (86-161 μ.Χ.) τον προσέλαβε ως δάσκαλο λατινικών και ρητορικής για τον υιοθετημένο γιο του Marcus Aurelius (Μάρκος Αυρήλιος). Ασφαλώς, η επιλογή του αυτοκράτορα δεν υπήρξε τυχαία· ο Φρόντωνας είχε νωρίτερα καταξιώθει ως ο σημαντικότερος δικανικός ρήτορας της Ρώμης.³⁶

Από το έργο του Φρόντωνα διασώθηκε μόνο η εκτενής αλληλογραφία του με εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής, όπως ο μαθητής του και κατοπινός αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος. Η τυχαία ανακάλυψη του έργου του από τον καρδινάλιο Angelo Mai τον 19^ο αιώνα, στον παλίμψηστο κώδικα Vaticanus lat. 5757,³⁷ αποκάλυψε μεν μια σημαντική προσωπικότητα στον χώρο της σοφιστικής ρητορικής, πλην όμως συνέβαλε στην απομείωση της αίγλης του ονόματός του, καθώς διαπιστώθηκε ότι ο Φρόντωνας τελικά στερούταν

6): καὶ τις Ἀκαδημαϊκὸς εὐνοῦχος ἐκ Κελτῶν, ὀλίγον πρὸ ἡμῶν εὐδοκιμήσας ἐν τοῖς Ἑλλησιν. Ασφαλώς, η αναφορά στην Ακαδημία την εποχή αυτή παραπέμπει στον σκεπτικισμό. Για τη στροφή της Ακαδημίας στον σκεπτικισμό βλ. LONG 1986· για τον σκεπτικισμό του Φαβωρίνου βλ. αναλυτικά HOLFORD-STREVENS 1997, 207-17.

²⁵ Βλ. NA, IV.1.

²⁶ Βλ. ενδεικτικά NA, II.12 και XVIII.1.

²⁷ Βλ. ενδεικτικά NA, XVII.19 και XVIII.1.

²⁸ Βλ. *s.u.* 'Φαβωρίνος' στο ADLER 1971.1, 690, και HOLFORD-STREVENS 1997, 201.

²⁹ BARIGAZZI 1966, 169-70.

³⁰ BARIGAZZI 1966, 161-69.

³¹ BARIGAZZI 1966, 170-71.

³² BARIGAZZI 1966, 170.

³³ BARIGAZZI 1966, 171. Βλ. επίσης HOLFORD-STREVENS 1997, 201.

³⁴ Υπάρχει αμφιβολία για το έτος της γέννησής του: HAINES 1962, xxiii, πριν το 113 μ.Χ. και πιθανότατα το 100· HOLFORD-STREVENS 1988, 93, περίπου το 95 μ.Χ. Πρβλ. και CHAMPLIN 1980, 137-38.

³⁵ CHAMPLIN 1980, 5.

³⁶ Η ανάληψη των καθηκόντων του ως δασκάλου του διαδόχου συνέτεινε στην αύξηση της προϋπάρχουσας φήμης του και, συνεπώς, στην προσέλκυση πλήθους μαθητών από την άρχουσα τάξη της Ρώμης, με επακόλουθο τη σημαντική οικονομική του επιφάνεια και πολιτική του εξέλιξη. Ενδεικτικές για τον πλούτο του είναι οι αναφορές αφενός του Γέλλιου στην κατασκευή νέων λουτρών στη βίλα του Φρόντωνα και στο κόστος του εγχειρήματος (NA, XIX.10), και αφετέρου του ίδιου στις επιστολές του, όπως *s.t.* 111 στο VAN DEN HOUT 1999.

³⁷ Βλ. VON ALBRECHT 2013, 630 και 1650.

πρωτοτυπίας στη σκέψη:³⁸ αντιμετώπιζε την ευλωτία (*eloquentia*) ως αυτοσκοπό³⁹ και μετερχόταν τη ρητορική τέχνη *per se*, αδιαφορώντας ουσιαστικά για κάθε άλλο τομέα του επιστητού και πρωτίστως για τη φιλοσοφία, γεγονός που ξένιζε τον Μάρκο Αυρήλιο.⁴⁰

§3. Οι δύο δάσκαλοι του Γέλλιου στις ΝΑ: μια πρώτη προσέγγιση

Α] Ο Φαβωρίνος

Ο Φαβωρίνος αποτελεί το συχνότερα εμφανιζόμενο πρόσωπο στις ΝΑ· ο Γέλλιος αφιερώνει τριάντα δύο από τα πεζογραφήματά του για να ξεδιπλώσει στα μάτια των αναγνωστών του την πολύπλευρη και γοητευτική προσωπικότητα του δασκάλου του, ενώ σε ένα ακόμη παραπέμπει στο φιλοσοφικό έργο του *Πυρρωνείοι Τρόποι*.⁴¹ Κανένα άλλο πρόσωπο δεν παρουσιάζεται τόσο συχνά και τόσο συστηματικά στο έργο του Γέλλιου.⁴² Η γοητεία αυτή του δασκάλου πάνω στον μαθητή, είτε έμμεσα είτε άμεσα εκπεφρασμένη, δεν μπορεί να μη γίνει αντιληπτή στον αναγνώστη των ΝΑ, ενώ η εξέταση των αναφορών στο πρόσωπο του δασκάλου του ίσως να καθιστά ευκρινέστερους τους λόγους για τους οποίους ο Γέλλιος επηρεάζεται τόσο πολύ από την πληθωρική παρουσία του. Αξίζει ίσως να επισημανθεί ότι θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στην κατηγορία αυτή οι απόψεις και ο θαυμασμός για τον Φαβωρίνο εκ μέρους και άλλων πρωταγωνιστών των πεζογραφημάτων των ΝΑ,⁴³ διότι όσα εξιστορούνται σε αυτά δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι έχουν αξιώσεις ούτε απόλυτης πιστότητας, ως προς τον τρόπο με τον οποίο έλαβαν χώρα, ούτε όμως και ιστορικής αλήθειας.⁴⁴

³⁸ HAINES 1962, xli.

³⁹ HAINES 1962, xxxiii. Βλ. και VON ALBRECHT 2013, 579- 1373, ο Φρόντωνας δεν είχε τις καλύτερες εντυπώσεις για τον L. A. Seneca· 1488- 1648 s.t. Λογοτεχνική Κριτική, και 1650 s.t. Ιδεολογία II, όπου ο συνδυασμός της αναφοράς σε *μη δογματικό τρόπο αναζήτησης της πραγματικότητας* με την εχθρότητά του για τον Seneca, ίσως επιτρέπει την εικασία ότι ο Φρόντωνας δεν απεχθάνοταν τη φιλοσοφία γενικά, αλλά τα δογματικά φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής του και κυρίως τον στωικισμό, για τον οποίο βλ. LONG 1986.

⁴⁰ Βλ. όμως και KASULKE 2005, κεφ. 3.

⁴¹ Βλ. ΝΑ, XI.5.

⁴² Παρουσιάζονται: σε δέκα πεζογραφήματα ο γραμματικός Sulpicius Apollinaris, ενώ σε άλλα δύο αναφέρεται το έργο του *Epistulae*· σε επτά και σε τέσσερα αντίστοιχα οι δάσκαλοί του της ρητορικής Antonius Iulianus και Titus Castricius· σε δεκατέσσερα ο δάσκαλός του της φιλοσοφίας L. Caluiscus Taurus, ενώ σε άλλα δύο γίνεται αναφορά στα έργα του *Commentarii* και *In Gorgian Platonis Commentarius*· σε τέσσερα ο Ηρώδης Αττικός, ενώ ο Φρόντωνας σε πέντε. Πρβλ. VON ALBRECHT 2013, 1701: *Τα λογοτεχνικά πορτρέτα, ιδίως εκείνο του δασκάλου του Γέλλιου, του Φαβωρίνου, είναι τόσο περίτεχνα όσο και συναρπαστικά.*

⁴³ Βλ. π.χ. ΝΑ, XX.1: ο Sextus Caecilius αποκαλεί δύο φορές τον Φαβωρίνο *mi Fauorine*, επαινεί το πνεύμα και την επιχειρηματολογία του, αλλά και—μετά από μια αποστροφή του λόγου του—αποφασίζει να τον αγκαλιάσει. Ασφαλώς, η διαχυτικότητα αυτή ενδεχομένως υπάρχει επειδή ο Γέλλιος έτσι το θέλησε, και όχι διότι έτσι συνέβη στον ιστορικό του πεζογραφήματος χρόνο.

⁴⁴ Πρβλ. HABINEK 2017, 30, και HOLFORD-STREUVENS 1982.

Βασικός πόλος έλξης του θαυμασμού του Γέλλιου αποτελεί η ικανότητα του Φαβωρίνου να χειρίζεται τη γλώσσα σε υπέρτατο βαθμό, αλλά και να προσαρμόζει το ύφος του ανάλογα με την περίπτωση, τόσο στον προφορικό, όσο, ασφαλώς, και στον γραπτό λόγο.⁴⁵ Η επιδεξιότητά του αυτή εντυπωσιάζει το ακροατήριό του ακόμα και όταν συζητάει ή προσφέρει διαλέξεις στην ελληνική γλώσσα.⁴⁶ Επιπλέον, ο Φαβωρίνος είχε ένα ακόμα χαρακτηριστικό που συγκινούσε τον Γέλλιο: εξαιρετική μνήμη. Γνώριζε ολόκληρη την ελληνική και λατινική γραμματεία και είχε τη δυνατότητα εύκολα να παραπέμπει από μνήμης στα έργα των συγγραφέων, τα οποία κρίνονταν απαραίτητα για τη στήριξη των απόψεών του.⁴⁷

Παράλληλα, ως προς τον χαρακτήρα του, ο Φαβωρίνος παρουσιάζεται προσηνής και καταδεκτικός προς τους συνομιλητές του, ακόμα και αν εκείνοι αποδεικνύονται προκλητικοί ή/και ενοχλητικοί.⁴⁸ Τα γνωρίσματά του αυτά πιθανότατα τονίζουν και από τον πρόσχαρο και φιλικό τρόπο με τον οποίο τους αντιμετώπιζε.⁴⁹

Όπως προκύπτει από τον κατωτέρω πίνακα (Πίν. 1), ως προς το θέμα τους τα περισσότερα πεζογραφήματα πραγματεύονται ζητήματα γλώσσας και ορθής χρήσης της⁵⁰ ή αναλύουν φιλολογικά το ύφος συγγραφέων κάθε περιόδου της λατινικής γραμματείας. Ο Φαβωρίνος, άριστος γνώστης και της ελληνικής γραμματείας, παραθέτει συχνά συγγραφείς της και ενίοτε συγκρίνει τις δύο γλωσσικές και λογοτεχνικές παραδόσεις. Ως προς τα πρόσωπα των πεζογραφημάτων, σε δώδεκα από τα τριάντα τρία πεζογραφήματα, ο Φαβωρίνος εμφανίζεται μόνος του σε ρόλο πρωταγωνιστικό για την εξέλιξη της εκάστοτε πλοκής· μόνο σε δύο, όμως, από τα δώδεκα αυτά πεζογραφήματα ο Γέλλιος συμμετέχει ενεργά, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις παρουσιάζει τον εαυτό του ως απλό ακροατή.⁵¹ Επίσης, σε τρία από τα πεζογραφήματα αυτά, ο

⁴⁵ Ενδεικτικά βλ. αντίστοιχα αφενός NA, II.22 §27, XIV.1 §1, XVI.3 §1 και XVI.3 §6, και αφερέτου NA, XI.5 §5: [...] *Fauorinus quoque subtilissime argutissimeque decem libros composuit* [...].

⁴⁶ Πρβλ. *Βίοι Σοφιστών*, 491-92, καθώς και NA, II.26 §7: *non infitias imus quin lingua Graeca, quam tu uidere elegisse, prolixior fusiorque sit quam nosta*. XIV.1 §32: *set Fauorinus, ut hominis ingenium fuit utque est Graecae facundiae copia simul et uenustas, latius ea et amoenius et splendidius et profluentius exequatur*.

⁴⁷ Βλ. NA, XIII.25 §5: *ut erat Fauorinus egregia uel diuina quadam memoria, uerba ipsa M. Tulli statim dixit*.

⁴⁸ Βλ. NA, I.15 και IV.1.

⁴⁹ Βλ. NA, I.21 και IV.1: ο Φαβωρίνος παρουσιάζεται να χαμογελάει (*risit* και *ridens* αντίστοιχα).

⁵⁰ Με τον όρο 'ορθή' υπονοούνται οι απόψεις των αττικιστών για τη γλώσσα· για τον αττικισμό της Β' Σοφιστικής βλ. μεταξύ πολλών WHITMARSH 2005, 41-56, και RICHTER & JOHNSON (επιμ.) 2017, *passim*.

⁵¹ Σε τρεις από αυτές (IX, 8 και 13, και XVII, 12), δημιουργείται αμφιβολία για το αν όντως ήταν παρών στη συζήτηση ως ακροατής ή αν γνωρίζει μέσω τρίτου προσώπου τι διημείφθη (βλ. σημ. 56 αναφορικά με το IX, 8). Επίσης, ο Γέλλιος ως ακροατής του Φαβωρίνου φαίνεται να

Γέλλιος μοιράζεται με τον Φαβωρίνο τον πρωταγωνιστικό ρόλο, ενώ, σε άλλη μία ακόμη τέτοια περίπτωση, ο αριθμός των πρωταγωνιστών διευρύνεται με τη συμμετοχή τού σκιάδους κύκλου μαθητών του Φαβωρίνου και κάποιου ανώνυμου ευρυμαθούς.⁵² Σε άλλα εννέα, ο Φαβωρίνος πρωταγωνιστεί μαζί με κάποιο άλλο ή κάποια άλλα, ανώνυμα ή επώνυμα, πρόσωπα.⁵³ Τέλος, σε εννέα πεζογραφήματα απλώς κατατίθεται η άποψη του Φαβωρίνου σχετικά με το θέμα υπό μορφήν αφορισμού, χωρίς ο ίδιος να συμμετέχει περαιτέρω στην πλοκή της ιστορίας.

Πίνακας 1

Ο Φαβωρίνος στις ΝΑ

ΝΑ	Θέμα	Πρωταγωνιστές	A. Gellius
I.3	Απόψεις του Φαβωρίνου (§27).	—	—
I.10	Χρήση παρωχημένων και αρχαϊκών λέξεων.	Φαβωρίνος	—
I.15	Απόψεις του Φαβωρίνου (§17).	—	—
I.21	Απόψεις του Φαβωρίνου (§§4-6).	Φαβωρίνος	Αφηγητής– Ακροατής
II.1	Απόψεις του Φαβωρίνου (§3).	—	—
II.5	Απόψεις του Φαβωρίνου.	—	—
II.12	Συζήτηση για νόμο του Σόλωνα.	Φαβωρίνος	Συμμετέχων
II.22	Συνεστίαση στον Φαβωρίνο· φιλολογική συζήτηση για ανέμους.	Φαβωρίνος	Συμμετέχων
II.26	Φιλολογική–γλωσσολογική συζήτηση για χρώματα.	Φαβωρίνος και Φρόντωνα	Ακροατής
III.1	Συζήτηση επί του <i>Catilina</i> του Sallustius.	Φαβωρίνος, Γέλλιος, κύκλος μαθητών και κάποιος ανώνυμος ευρυμαθής.	Συμμετέχων
III.3	Φιλολογική συζήτηση περί ύφους και λεξιλογίου των έργων του Plautus.	Φαβωρίνος και Γέλλιος	Αφηγητής– Συμμετέχων

ασκεί—μάλλον κατά την εποχή της συγγραφής του πεζογραφήματος, και όχι κατά τον χρόνο που υποτίθεται ότι έλαβε χώρα η συζήτηση—κριτική στις απόψεις του δασκάλου του σε δύο από τις περιπτώσεις αυτές, τεκμηριώνοντας τη θέση του βάσει των πηγών και παρουσιάζοντας τις δικές του απόψεις (βλ. IV.1 και XVI.3).

⁵² Βλ. ΝΑ, III.1.

⁵³ Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται και πάλι το πεζογράφημα ΝΑ, III.1, καθώς ρόλο πρωταγωνιστικό έχει και ο ανώνυμος ευρυμαθής.

III.16	Απόψεις του Φαβωρίνου (§17-18). Φιλολογική επισήμανση.	—	—
III.19	Συνεστίαση στον Φαβωρίνου· συζήτηση για κείμενα ελληνικής και λατινικής γραμματείας.	Φαβωρίνος και συνδαιτυμόνες	Ακροατής
IV.1	Γλωσσολογική συζήτηση στον Παλατινό λόφο.	Φαβωρίνος και κάποιοι ανώνυμοι γραμματικούς	Ακροατής-Κριτικός αποδέκτης των απόψεων του Φαβωρίνου
V.11	Απόψεις του Φαβωρίνου (§8- 14). Σοφιστική προσέγγιση επιχειρήματος του Βία περί γάμου.	—	—
VIII.2	Συζήτηση για λέξεις ξενικές στην ελληνική και στη λατινική.	Φαβωρίνος και Γέλλιος	Συμμετέχων ⁵⁴
VIII.14	Γλωσσολογική συζήτηση.	Φαβωρίνος και κάποιοι ανώνυμοι	Συμμετέχων ή ακροατής ⁵⁵
IX.8	Αφορισμός του Φαβωρίνου (§3) σχετικά με την ολιγάρκεια.	Φαβωρίνος	Πιθανόν ακροατής ⁵⁶
IX.13	Άποψη του Φαβωρίνου για παραστατικότητα στο έργο του Cl. Quadrigarius.	Φαβωρίνος	Πιθανόν ακροατής
X.12	Παράθεση λεγομένων του Φαβωρίνου (§9-10).	—	—
XI.5	Αναφορά στους <i>Πυρρωνείους</i> <i>Τρόπους</i> του Φαβωρίνου (§5).	—	—
XII.1	Προτρεπτικός για θηλασμό.	Φαβωρίνος	Ακροατής

⁵⁴ Από το όγδοο βιβλίο των *ΝΑ* έχουν σωθεί μόνο τα λήμματα των διαλαμβανόμενων πεζογραφημάτων· καθίσταται, ωστόσο, σαφές ότι στην προκειμένη περίπτωση καταγράφεται μια συνομιλία του Φαβωρίνου με τον Γέλλιο (*quae mihi decem uerba ediderit Fauorinus [...]; quae item a me totidem acceperit [...]*).

⁵⁵ Από μόνο το λήμμα δεν είναι ξεκάθαρο αν ο Γέλλιος συμμετέχει ενεργά ή αν παρακολουθεί ως ακροατής ή αν απλώς παραθέτει κάποιες απόψεις του Φαβωρίνου. Πάντως, οι πρώτες λέξεις του λήμματος (*lepidissima altercatio Fauorini philosophi aduersus quandam [...]*) φαίνεται πως συνηγορούν υπέρ των δύο πρώτων από τα τρία ανωτέρω ενδεχόμενα.

⁵⁶ Πιθανόν ο Γέλλιος να ήταν μέλος του ζητωκραυγάζοντος ακροατηρίου (*hanc sententiam menini a Fauorino inter ingentes omnium clamores detornatam*).

XIII.25	Γλωσσολογική-φιλολογική συζήτηση.	Φαβωρίνος και κάποιος ανώνυμος ευρυμαθής	Ακροατής
XIV.1	Διάλεξη για αστρολόγους.	Φαβωρίνος	Ακροατής
XIV.2	Συμβουλές Φαβωρίνου στον νεαρό δικαστή Γέλλιο.	Φαβωρίνος και Γέλλιος	Συμμετέχων
XVI.3	Ειδικές ιατρικές απόψεις του Φαβωρίνου με αφορμή την επίσκεψή του σε κάποιον ασθενή.	Φαβωρίνος	Ακροατής-Κριτικός αποδέκτης των απόψεων του Fauorinus
XVII.10	Φιλολογική διάλεξη.	Φαβωρίνος	Ακροατής
XVII.12	Άδοξοι υποθέσεις του Φαβωρίνου.	Φαβωρίνος	Πιθανόν ακροατής.
XVII.19	Περί ψευδοφιλοσόφων.	Φαβωρίνος	Ακροατής
XVIII.1	Διαίτησία Φαβωρίνου μεταξύ περιπατητικού και στωικού φιλοσόφου.	Φαβωρίνος, ανώνυμος περιπατητικός και ανώνυμος στωικός	Ακροατής
XVIII.7	Φιλολογική-γλωσσολογική συζήτηση.	Φαβωρίνος και Domitius Insanus	Ακροατής και κατόπιν (§9) Συμμετέχων
XIX.3	Απόψεις του Φαβωρίνου (§2).	—	—
XX.1	Συζήτηση περί νόμων.	Φαβωρίνος και Sextus Caecilius	Ακροατής

B] Ο Φρόντωνας

Ο Φρόντωνας στις *ΝΑ* παρουσιάζεται πάντοτε να περιστοιχίζεται από κύκλο μαθητών. Ο Γέλλιος, καίτοι δεν ανήκει στον κύκλο αυτό,⁵⁷ έχει την ευχέρεια να παρακολουθεί τις συναντήσεις του είτε προσερχόμενος μόνος του σε αυτές είτε συνοδεύοντας κάποιον άλλο.⁵⁸ Όπως φαίνεται στον σχετικό πίνακα (βλ. παρακάτω: Πίν. 2), οι συζητήσεις αφορούν αποκλειστικά γλωσσολογικά και

⁵⁷ Πρβλ. *ΝΑ*, XIX.10 §1-2.

⁵⁸ Στο πεζογράφημα *ΝΑ*, II.26 συνοδεύει τον Φαβωρίνο, ενώ στο XIX.10 τον Iulius Celsinus Numida.

φιλολογικά θέματα, όπως η ορθή⁵⁹ χρήση των λέξεων, η επιλογή του ύφους και η εκκαθάριση του λόγου από κοινότυπες λέξεις, με παράλληλη προσήλωση—για την επίτευξη των στόχων αυτών—στην πρωτοκαθεδρία αρχαϊκών και κλασικών συγγραφέων, όπως οι M. Cato, G. Caesar, M. Tullius Cicero, Helvius Cinna, Q. Ennius, Pacuuius, Plautus, Cl. Quadrigarius, M. Varro και Vergilius. Ο Φρόντωνας, επίσης, φαίνεται να έχει έντονους παιδαγωγικούς προβληματισμούς, οι οποίοι επικεντρώνονται στην εξεύρεση μίας μεθόδου σύμφωνα με την οποία οι μαθητές του θα αποκτούσαν την ικανότητα του συνεπούς τρόπου σκέψης και τεκμηρίωσης των θέσεών τους. Η μέθοδος αυτή ενδεχομένως να βασιζόταν στην ενδεδειγμένη αναζήτηση τεκμηρίων στις πηγές, δηλαδή στους συγγραφείς ιδιαιτέρως της κλασικής ελληνικής και λατινικής περιόδου.⁶⁰

Στα εν λόγω πεζογραφήματα, ο ρόλος του Γέλλιου είναι μάλλον αδιόρατος, αν όχι ανύπαρκτος: παρουσιάζεται ως απλός ακροατής των διαλέξεων και των όσων διαμείβονται μεταξύ του Φρόντωνα και των συνομιλητών του. Σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην περίπτωση του Φαβωρίνου, ο συγγραφέας των ΝΑ είναι εδώ αδρανής μάρτυρας, αμέτοχος στην εξέλιξη της συζήτησης. Εντούτοις, ο θαυμασμός του για τον μεγάλο δάσκαλο της ρητορικής είναι εμφανής όταν καταγράφει ότι από τις συναντήσεις τους όλοι αποχωρούσαν *cultiores doctioresque*.⁶¹ Ο θαυμασμός αυτός, αν αντιπαρατεθεί προς τον αντίστοιχο για τον Φαβωρίνο, ίσως θα μπορούσε να δικαιολογήσει την εικασία ότι ο Γέλλιος φαίνεται να θαυμάζει ως προσωπικότητα κύρους περισσότερο τον Φρόντωνα, ενώ τον Φαβωρίνο ως δάσκαλο και άρτιο χειριστή του λόγου και του ύφους.⁶²

Πίνακας 2

Ο Φρόντωνας στις ΝΑ

ΝΑ	Θέμα	Πρωταγωνιστές	Τόπος	Κύκλος μαθητών
II.26	Γλωσσολογική–φιλολογική συζήτηση.	Φρόντωνας και Φαβωρίνος	Οικία Φρόντωνα	Ναι

⁵⁹ Βλ. ανωτέρω σημ. 50, αλλά και VON ALBRECHT 2013, 558 και 1649 και την εκεί βιβλιογραφία.

⁶⁰ Βλ. ΝΑ, XIX.8 §16.

⁶¹ ΝΑ, XIX.8 §1. Πρβλ. και XIII.29 §5 και XIII.29 §6.

⁶² Πρβλ. επίσης ΝΑ, II.26 §20 για την έμμεση δήλωση θαυμασμού του Γέλλιου προς τον Φρόντωνα, την οποία ο συγγραφέας των ΝΑ αποδίδει στον Φαβωρίνο. Επ' αυτού ίσως συνηγορεί και η συχνή αναφορά του Γέλλιου στην οικονομική επιφάνεια του Φρόντωνα, λ.χ. στο ΝΑ, XIX.10.

XIII.29	Γλωσσολογική- φιλολογική συζήτηση.	Φρόντωνας	Πιθανόν στην οικία του Φρόντωνα	Ναι
XIX.8	Γλωσσολογική- φιλολογική διάλεξη.	Φρόντωνας	Οικία Φρόντωνα	Υπονοείται ⁶³
XIX.10	Γλωσσολογική- φιλολογική συζήτηση.	Φρόντωνας, ανώνυμος γραμματικός και Iulius Celsinus Numida	Οικία Φρόντωνα	Ναι
XIX.13	Γλωσσολογική- φιλολογική συζήτηση.	Φρόντωνας, Postumius Festus, Sulpicius Apollinaris	Παλατινός λόφος	Ναι

§4. Οι προβληματισμοί που προκύπτουν από την ανάγνωση των πεζογραφημάτων

A] Φαβωρίνος: φιλόσοφος ή σοφιστής; Ίδου η απορία!

Διττός είναι ο τρόπος με τον οποίο οι πηγές αναφέρονται στον Φαβωρίνο: αφενός τον χαρακτηρίζουν φιλόσοφο,⁶⁴ όταν επικεντρώνονται στο φιλοσοφικό του έργο, και αφετέρου του προσδίδουν χαρακτηριστικά σοφιστή. Ο Φαβωρίνος, βέβαια, κοσμεύεται από τον Γέλλιο με τον χαρακτηρισμό *philosophus* στη συντριπτική πλειονότητα των πεζογραφημάτων στα οποία πρωταγωνιστεί.⁶⁵

Δεν είναι, ωστόσο, ξεκάθαρο αν ο Φαβωρίνος υπήρξε ένας *stricto sensu* φιλόσοφος ή έστω δάσκαλος φιλοσοφίας,⁶⁶ μάλλον σοφιστής θα πρέπει να ήταν.⁶⁷ Αυτός είναι, άλλωστε, και ο λόγος για τον οποίο περιλαμβάνεται στο

⁶³ Κύκλος μαθητών υπονοείται από την αντίστιξη μεταξύ α' ενικού προσώπου ([ego = Gellius] *uisendi gratia p e r g e b a m*) και α' πληθυντικού προσώπου (*quoties eum u i d i m u s loquentemque a u d i u i m u s , quin r e d i r e m u s fere cultiores doctioresque*).

⁶⁴ Βλ. και *Βίοι Σοφιστών*, 489.

⁶⁵ Σε δεκαεπτά από τα τριάντα τρία πεζογραφήματα: NA, I.3· I.10· II.12· II.26· III.1· III.19· IV.1· VIII.14· IX.8· IX.13· X.12· XII.1· XIV.1· XIV.2· XVII.10· XIX.3· XX.1. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, ο Γέλλιος είτε εκφράζει την αγάπη και την εκτίμησή του αποκαλώντας τον *Favorinus noster* (NA, III.3· V.11· XVII.12· XVIII.7· πρβλ. CHAMPLIN 1980, 40), είτε αναφέρεται σε αυτόν απλώς ονομαστικά (NA, I.15· I.21· II.1· II.5· II.22· III.16· VIII.2· XI.5· XIII.25· XVI.3· XVII.19· XVIII.1).

⁶⁶ Χαρακτηριστική περίπτωση δασκάλου φιλοσοφίας και *lato sensu* φιλοσόφου αποτελεί στις NA ο Caluisius Taurus. Βλ. όμως ως «αντίβαρο» και την περίπτωση της σημ. 105 παρακάτω.

⁶⁷ Πρβλ. όμως και την δήλωση του ίδιου του Φαβωρίνου στο NA, IV.1 §18: *ego [...] philosophiae me dedissem*.

έργο *Βίοι Σοφιστῶν*,⁶⁸ όπου δεν καταγράφεται καμιά άλλη φιλοσοφική δραστηριότητά του πλην της ενασχόλησής του με τους Πυρρώνειους. Πάντως, ο ίδιος ο Φαβωρίνος, κατά τα λεγόμενα του Φιλόστρατου, είχε ζητήσει να εξαιρεθεί από το λειτούργημά του ως νεοεκλεγείς αρχιερέας στην πατρίδα του, επικαλούμενος την ιδιότητά του ως φιλοσόφου, ενώ, όταν ο αυτοκράτορας εναντιώθηκε στην επιλογή του αυτή, διασκεύασε τις απόψεις του δηλώνοντας ρητά ότι αποδέχεται την εκλογή του, διευκρινίζοντας ότι τελικά δεν υφίσταται κάποιο κώλυμα ή ασυμβίβαστο μεταξύ της αρχιερατείας και της φιλοσοφίας.⁶⁹ Εξάλλου, ο γραμματικός Domitius προσφωνεί τον Φαβωρίνο ως *philosophorum illustrissimi*.⁷⁰

Παρά ταύτα, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο ίδιος ο Φαβωρίνος, διαλεγόμενος με τον Sextus Caecilius, επιφανή Ρωμαίο νομικό της εποχής, αναφορικά με νόμους της Δωδεκαδέλτου δηλώνει ότι

(NA, XX.1 §9) *noli [...] ex me quaerere quid ego existumem. scis enim solitum esse me, pro disciplina sectae quam colo, inquirere potius quam decernere,*

γεγονός που, ενώ φαίνεται ότι συνηγορεί υπέρ της σκεπτικής κλίσης ή προτίμησής του, η μη διευκρίνιση της *secta* την οποία θεραπεύει θα πρέπει μάλλον να εκληφθεί ως απλή ένδειξη της προτίμησής του και όχι ως ακрайφνής φιλοσοφική του στάση.⁷¹ Συνεπώς, ενδεχομένως δεν θα πρέπει να εκλαμβάνουμε τον όρο 'philosophus' ως *terminus technicus*,⁷² αλλά μάλλον ως έναν ιδιαίτερα τιμητικό τρόπο να δηλωθεί η ευρυμάθεια, η ευφράδεια, η επινοητικότητα, η ετοιμολογία και η σε βάθος γνώση της ελληνικής και λατινικής γραμματείας έως τις μέρες του.⁷³ Άλλωστε, η φιλοσοφία ως αναζήτηση της αλήθειας δεν θα μπορούσε να ταυτιστεί με τη σοφιστική τέχνη, όπου στόχος είναι η πειθώ ασχέτως των μέσων που μετέρχεται ο αγορητής για να την επιτύχει.⁷⁴ Επομένως, η κατακλείδα του Φιλόστρατου για τον Φαβωρίνο, *τοσαῦτα μὲν ὑπὲρ τῶν φιλοσοφησάντων ἐν δόξῃ τοῦ σοφιστεῦσαι,*

⁶⁸ Τούτο, βέβαια, δεν μπορεί να αποτελέσει από μόνο του επαρκές επιχειρήμα υπέρ του χαρακτηρισμού του Φαβωρίνου ως σοφιστή. Βλ. σχετικά κατωτέρω.

⁶⁹ *Βίοι Σοφιστῶν*, 490: το μόνο γεγονός που ίσως να φανερώνει μία ωφελμιστική προσέγγιση της φιλοσοφίας—ή της ιδιότητας του φιλοσόφου κατ' ακριβολογία—εκ μέρους του Φαβωρίνου.

⁷⁰ Βλ. NA, XVIII.7· βεβαίως, δεδομένου ότι ο Domitius είχε ως προσωνύμιο το επίθετο 'Insanus' λόγω του *intractabilior et morosior* χαρακτήρα του, η προσφώνηση αυτή θα μπορούσε να εκληφθεί ως ειρωνεία.

⁷¹ Πρβλ. άποψη του WHITMARSH 2001, 167.

⁷² Πρβλ. CHAMPLIN 1980, 40, όπου ο Φαβωρίνος χαρακτηρίζεται *Halbsophist*.

⁷³ Βεβαίως, γνωρίσματα σαν τα αναφερόμενα θα μπορούσαν να προσελκύσουν τη σκωπτική διάθεση «κακεντρεχών» προσώπων, όπως του γραμματικού Domitius, βλ. ανωτέρω σημ. 70.

⁷⁴ Βλ. σχετικά στους πλατωνικούς διαλόγους *Γοργίας*, *Φαίδρος*, *Μένων*, *Πολιτεία* και *Νόμοι*, τους οποίους ο Φαβωρίνος ως—κατά Λουκιανό—*ἀκαδημαϊκός* δεν μπορούσε να αγνοεί. Πρβλ. ΚΕΡΑΜΥΔΑΣ 2022, 30-46 και τις εκεί αναφορές.

δεν φαίνεται να έχει ιδιαίτερο βάρος, εκτός κι αν αποτελεί ένα τέταρτο παράδοξο που συγκεφαλαιώνεται στο πρόσωπό του.

Από την άλλη, ξεκάθαρες ενδείξεις για τις σοφιστικές τάσεις του Φαβωρίνου αντλούνται από τα διθυραμβικά σχόλια του Γέλλιου αναφορικά με την ικανότητα του δασκάλου του να χειρίζεται τον λόγο, αλλά και από την «εμμονική» προσήλωσή του στο ύφος και στην επιλογή της κατάλληλης σε κάθε περίπτωση λέξης. Η αναζήτηση της κατάλληλης λέξης, χαρακτηριστική επιδίωξη των αττικιστών, οδηγεί τον Φαβωρίνο—και όπως διαπιστώσαμε παραπάνω και τον Φρόντωνα—πίσω στον χρόνο: στους αρχαίκους συγγραφείς. Έτσι, απορρίπτονται συλλήβδην λέξεις κοινότοπες, ενώ προτιμάται η λεξιθηρία που στόχο της έχει να καταδείξει το χάσμα μεταξύ ενός πεπαιδευμένου ελιτισμού και μιας τετριμμένης «λαϊκότητας».⁷⁵ Παρά ταύτα, ο Φαβωρίνος δεν παρουσιάζεται από τον Γέλλιο να έχει ιδιαίτερα επιδεικτικές τάσεις, όπως άλλοι ρήτορες.⁷⁶ Προς την κατεύθυνση αυτή συγκλίνει και η ικανότητα του Φαβωρίνου⁷⁷ να υποβάλει τις καταλληλότερες για τους εκάστοτε ακροατές του ερωτήσεις, αλλά και να παραθέτει χωρία από συγγραφείς, διευκολύνοντας την εξασθένηση των επιχειρημάτων των αντιπάλων του.⁷⁸

B] Η παρουσίαση του Φαβωρίνου και του Φρόντωνα στις ΝΑ

Ο τρόπος με τον οποίο εξεικονίζεται η φυσική παρουσία του Φαβωρίνου και του Φρόντωνα στις ΝΑ έχει μεγάλο ενδιαφέρον για την διάγνωση των παιδαγωγικών και ευρύτερων προτιμήσεων του Γέλλιου. Όσον αφορά στον πρώτο, ο Γέλλιος αποφεύγει οποιαδήποτε αναφορά θα μπορούσε να θίξει το πρόσωπο του σπουδαίου δασκάλου του. Έτσι, δεν γίνεται καμιά απολύτως νύξη—άμεση ή έμμεση—στην ιδιαιτερότητα του Φαβωρίνου ως «ευνούχου»⁷⁹

⁷⁵ Βλ. την πραγμάτευση του θέματος αναλυτικά στο SWAIN 1996, *passim*. Πρβλ. XIX.8-9: *Nam nescio quid hoc prae nimis plebeium est et in officium sermonibus quam in hominum doctorum notius.*

⁷⁶ HABINEK 2017, 29.

⁷⁷ Βλ. ΝΑ, XX.1, όπου παρουσιάζεται ως διαιτητής στον αγώνα λόγου ενός περιπατητικού κι ενός στωικού φιλοσόφου.

⁷⁸ HABINEK 2017, 29.

⁷⁹ Την έρευνα απασχόλησε η αναφορά του Φιλόστρατου για τον Φαβωρίνο ότι *διφυής ἐτέχθη καὶ ἀνδρόθηλος* (Βίοι Σοφιστῶν, 489). Ο όρος ‘ευνούχος’—ο οποίος συχνά τον συνοδεύει τόσο στην εποχή του (βλ. ανωτέρω σημ. 24), όσο και στη σύγχρονη βιβλιογραφία, και τον οποίο και ο ίδιος φέρεται να υιοθετεί για τον εαυτό του—ίσως δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως *terminus technicus*. Άλλωστε, κατά τον Φιλόστρατο, ο Φαβωρίνος αφενός δικάστηκε για μοιχεία και αφετέρου *θερμός οὕτω τις ἦν τὰ ἐρωτικά* (Βίοι Σοφιστῶν, 489· βλ. και HOLFORD-STREVENS 1997, 192). Αντιθέτως, ο όρος αυτός μάλλον θα πρέπει να ιδωθεί ως ενδεικτικός κάποιας ορμονικής διαταραχής/συνδρόμου από την οποία έπασχε ο Φαβωρίνος—εικάζεται, συγκεκριμένα, ότι πρόκειται για το Σύνδρομο Reifenstein (βλ. RETIEF & CILLIERS 2003)—ή οφειλόταν σε ερμαφοδιτισμό συνεπεία *γενετικής ατέλειας* (PERNOT 2005, 296). Ο σημαντικότερος αντίπαλός του, ο Μ. Antonius Polemo (Πολέμωνας), δεν δίσταζε να τον χλευάζει αναφερόμενος σε χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας του διαθλασμένα υπό το πρίσμα των δυσπλασιών της φυσιολογίας του και των συνεπειών που αυτή είχε στην εξωτερική του εμφάνιση (λ.χ. έλλειψη

ή στην εξωτερική του εμφάνιση—πόσο μάλλον περιγραφή του. Τα μόνα χαρακτηριστικά του που ρητά εκθειάζονται, όπως έχει ήδη ειπωθεί, είναι όσα αφορούν στην άψογη χρήση της γλώσσας, στον μειλίχιο χαρακτήρα του, στην ειρωνεία του και στον ψύχραιμο και πρόσχαρο τρόπο του να αντιμετωπίζει τις ενοχλητικές γι' αυτόν καταστάσεις. Η επιλογή του Γέλλιου να μην υπεισέλθει σε λεπτομέρειες, που θα καθιστούσαν σαφές ή θα υπενθύμιζαν το γεγονός ότι ο Φαβωρίνος θεωρείτο ευνούχος, δεν είναι δύσκολο να υποθεθεί· ο δάσκαλός του συχνά χλευάστηκε για την εξωτερική του εμφάνιση συνεπεία του φερόμενου ευνουχισμού του, οπότε κάθε στοιχείο που δυνητικά θα ανακαλούσε στη μνήμη των αναγνωστών του αρνητικές κρίσεις, όπως εκείνη του Πολέμωνα,⁸⁰ κρίνεται σκόπιμο να παραλειφθεί. Για τον Γέλλιο το εξάισιο πνεύμα του Φαβωρίνου, οι αστείρευτες γνώσεις του και η απaráμιλλη ετοιμολογία του δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να διαθλώνται υπό το πρίσμα ανατομικών παραγόντων άσχετων προς την διδασκαλία, τις γνώσεις και το ήθος του.

Απεναντίας, διαφορετική αντιμετώπιση επιφυλάσσεται στον Φρόντωνα, καθώς σε δύο πεζογραφήματα παρουσιάζεται ολοφάνερα ασθενής και ανίκανος να σταθεί στα πόδια του εξαιτίας της ποδάγρας, της ουρικής αρθρίτιδας⁸¹ από την οποία υποφέρει. Από την ανάγνωση των πεζογραφημάτων αυτών αποκαλύπτονται τα εξής στοιχεία:

1. ΝΑ, ΙΙ.26: Ο Γέλλιος, συνοδευόμενος από τον Φαβωρίνο, επισκέπτεται τον Φρόντωνα. Πιστεύεται ότι ο Φαβωρίνος συνέστησε τον Γέλλιο στον μεγάλο ρήτορα.⁸² Στην §1 ο Φρόντωνα χαρακτηρίζεται αφενός *consularis* και αφετέρου *pedibus aegrus*.
2. ΝΑ, ΧΙΙΙ.29: Ο Γέλλιος συμμετέχει σε μια συγκέντρωση πεπαιδευμένων παρά τους πόδας του καθισμένου Φρόντωνα, για τον οποίο, όμως, δεν λέγεται ότι ασθενεί.
3. ΝΑ, ΧΙΧ.8: Ο νεαρός Γέλλιος στη Ρώμη, πριν φύγει για σπουδές στην Αθήνα (*adulescentulus Romae, priusquam Athenas concederem*), επισκέπτεται τακτικά τον Φρόντωνα στον ελεύθερό του χρόνο και απολαμβάνει τις

τριχοφυΐας και μυϊκής μάζας, υψηλός τόνος φωνής κ.ά., για τα οποία βλ. *Βίοι Σοφιστών*, 489, και εκτενώς HOLFORD-STREVENS 1988, 72-4, ενώ για ζητήματα φύλου, αμφιφυλίας, συνένωσης αντιθέσεων στα αμφίφυλα άτομα και έντονης σεξουαλικότητάς τους βλ. BRISSON 1997, *passim*).

⁸⁰ Βλ. προηγούμενη (79) σημείωση.

⁸¹ Βλ. όμως και SPENCER 1935, 464-65: διάχυτη ήταν στην αρχαιότητα η πεποίθηση ότι τα αίτια της κληρονομήσιμης ποδάγρας εντοπίζονται στις τρυφηλές γαστριμαργικές συνήθειες των προγόνων του ασθενούς· θα μπορούσε, ωστόσο, να οφείλεται σε δηλητηρίαση λόγω κατανάλωσης στοιχείων μολύβδου (βλ. Vitruvius, VIII. 6, και Frontinus, I. 25, αναφορικά με τη χρήση μολύβδινων σωλήνων στα υδραγωγεία).

⁸² Βλ. HOLFORD-STREVENS 1988, 97, ο οποίος προβαίνει στην παρατήρηση αυτήν εξ αφορμής του συγκεκριμένου πεζογραφήματος. Κατά τον αντίλογο, ωστόσο, μπορεί να αποτελεί τυχαίοτητα. Αντιθέτως, αν το ΝΑ, ΙΙ.26 αποτελεί την πρώτη συνάντηση του Γέλλιου με τον *pedibus aegrus* Φρόντωνα, τότε θα έπρεπε και στο ΝΑ, ΧΙΧ.8—όπου ο Γέλλιος αυτοχαρακτηρίζεται ως *adulescentulus*—ο Φρόντωνα να ασθενεί, κάτι που όμως δεν αναφέρεται.

πλούσιες σε πληροφορίες και λεπτοδουλεμένες διαλέξεις και συζητήσεις του. Δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με το αν ο Φρόντωνας κάθεται ή στέκεται όρθιος· πάντως δεν γίνεται λόγος για την ασθένειά του.

4. NA, XIX.10: Ο Γέλλιος, συνοδευόμενος από τον Iulius Celsinus, επισκέπτονται τον Φρόνωνα και τον βρίσκουν καθισμένο *in scimprodio graecien-si*,⁸³ καθότι *pedes tunc grauiter aegrum*. Η χρήση του επιρρήματος 'grauiter' προδήλως υποδηλώνει επιδείνωση της νόσου—συγκριτικά τουλάχιστον με την περίπτωση του NA, II.26—, ενώ το επίρρημα 'tunc' δεν μπορεί παρά να δηλώνει χρονική σχέση, η οποία αντιπαραβάλλεται προς κάποια άλλη δεδομένη χρονική στιγμή, και πιθανώς προς αυτήν του NA, II.26.
5. NA, XIX.13: Ο Γέλλιος βρίσκεται μαζί με τον Φρόνωνα, τον Festus Postumius και τον Sulpicius Apollinaris στον Παλατινό λόφο, στον προθάλαμο του ανακτόρου, παρακολουθώντας μια φιλολογική συζήτηση. Δεδομένου ότι δεν υπάρχει καμιά ρητή αναφορά για το αν κάθονται ή στέκονται όρθιοι οι τρεις πρωταγωνιστές του πεζογραφήματος, από τον χώρο, στον οποίο έχουν συγκεντρωθεί, κρίνεται ότι πιθανώς αναμένουν όρθιοι τον αυτοκράτορα⁸⁴ για να του υποβάλλουν τα σέβη και την αφοσίωσή τους (*salutatio*), χωρίς βέβαια να μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να χρησιμοποιούσαν καθίσματα του χώρου. Πάντως, είναι μάλλον απίθανο μόνο ο Φρόντωνας να είναι καθιστός, διότι ο Γέλλιος—κρίνοντας από τις προηγούμενες περιπτώσεις—δεν θα δίσταζε να το αναφέρει.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Φαβωρίνος δεν δίσταζε να αυτοσαρκάζεται αναφερόμενος στον ευνουχισμό του και στις συνέπειες που αυτός είχε στην εξωτερική του εμφάνιση και στη φωνή του, καθώς και ότι ο Φρόντωνας αναφερόταν συχνά στις επιστολές του στην ουρική αρθρίτιδα από την οποία έπασχε,⁸⁵ φαίνεται ότι ο Γέλλιος σκόπιμα επιλέγει αφενός να καταγράψει την επιδεινούμενη κατάσταση της υγείας του Φρόνωνα και αφετέρου να μην αναφερθεί σε τίποτα που να θίγει την εικόνα του Φαβωρίνου. Ο Γέλλιος, παρά τον ρητά εκπεφρασμένο θαυμασμό του για τον Φαβωρίνο, θα πρέπει να είχε ήδη από την εφηβική του ηλικία έντονη την επιθυμία, αλλά και τη φιλοδοξία, να συμπεριληφθεί στον κύκλο των μαθητών του Φρόνωνα στον οποίο σύχναζε.⁸⁶ Ο Γέλλιος, ωστόσο, παρουσιάζεται να έχει αποκλείσει ένα τέτοιο ενδεχόμενο για τον εαυτό του, λόγω των περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων του,⁸⁷ ενώ ποτέ δεν μετέχει ενεργά στις συζητήσεις με τον Φρό-

⁸³ Πρβλ., *Βίοι Σοφιστών*, 537, την εμφάνιση του επίσης πάσχοντος από ποδάγρα Πολέμωνα ενώπιον των Αθηναίων: *φοράδην δὲ ἐσεφοίτα διεφθορότων αὐτῶ ἤδη τῶν ἄρθρων*.

⁸⁴ Σύμφωνα με τον VAN DEN HOUT 1999, 603, πρόκειται για τον Antoninus Pius και όχι για τον M. Aurelius.

⁸⁵ Βλ. σημ. 107.

⁸⁶ Μία εύλογη εικασία θα ήταν ότι κατ' αυτόν τον τρόπο ήλπιζε—ή προσδοκούσε—να εξασφαλίσει μια καλύτερη και ασφαλέστερη κοινωνική και όχι μόνο ανέλιξη στην ενήλικη ζωή του.

⁸⁷ Βλ. εξ αντιδιαστολής στο NA, XIX.10, §1-2.

ντωνά, δικαιολογώντας την εικασία ότι—κατά τα φαινόμενα—δεν είχε δικαίωμα λόγου σε αυτές.⁸⁸ Ενδεικτικό είναι πως, παρά το γεγονός ότι ο έφηβος Γέλλιος επισκεπτόταν τακτικά και παρακολουθούσε τις συζητήσεις στη βίβλα του Φρόντωνά, πουθενά—σε αντίθεση προς τον Φαβωρίνο—δεν του προσδίδει τον χαρακτηρισμό *noster*. Αντιθέτως, τον αποκαλεί *consularis*, τίτλο δηλωτικό ψυχικής τουλάχιστον αποστασιοποίησης.⁸⁹

Ο Leofranc Holford-Strevens, στην προσπάθειά του να εξηγήσει τα αίτια αυτής της αποστασιοποίησης, βασίζεται σε μια επιστολή του Φρόντωνά προς τον Cl. Iulianus⁹⁰ και υποστηρίζει ότι οι δύο άντρες αποξενώθηκαν εξαιτίας της αστόχαστης πρωτοβουλίας του Γέλλιου να προβεί σε έκδοση έργων του Φρόντωνά δίχως τη συγκατάθεση του τελευταίου.⁹¹ Η επιστολή, όμως, αυτή—χρονολογούμενη βάσει εσωτερικών κριτηρίων μεταξύ του 160 και 167 μ.Χ., ή ακριβέστερα μεταξύ του 165 και 167⁹²—είναι πιθανότατα προγενέστερη της έκδοσης των *NA*, η οποία τοποθετείται χρονικά είτε στο 177 μ.Χ. είτε αργότερα⁹³—τουλάχιστον δηλαδή μία δεκαετία μετά.

Αντιθέτως, ο Van den Hout απορρίπτει την ιδέα ο Γέλλιος να εξέδωσε χωρίς έγκριση έργα του Φρόντωνά και διατείνεται ότι η έκδοση που τον ανησύχησε δεν μπορεί να είναι άλλη από αυτή των *NA*.⁹⁴ Ενώ, όμως, υποστηρίζει ότι ο Φρόντωνάς δεν είχε σε εκτίμηση τις λογοτεχνικές—ή έστω φιλολογικές—φιλοδοξίες του Γέλλιου,⁹⁵ δεν θεμελιώνει την κρίση του αυτή παρά σε έμμεσες αναφορές, επιτρέποντας εικασίες για το ενδεχόμενο ο Φρόντωνάς, αφού διάβασε στις *NA* όσα αφορούν στο πρόσωπό του, να μη συμφώνησε στην έκδοσή

⁸⁸ Πρβλ. HOLFORD-STREVENIS 1988, 98: *Gellius presents his own learning in the great man's name and belies the show of modesty that makes him a silent listener to the five discussions, not even informing Fronto that he has turned up quadriga in Varro. As an obscure young man, no doubt he knew his place.*

⁸⁹ Πρβλ. ASTARITA 1984, 430-31, όπου επισημαίνεται ότι ο Γέλλιος μόνο στο πεζογράφημα *NA*, XIX.8 εκδηλώνει εγκάρδια συναισθήματα απέναντι στον Φρόντωνά, ενώ στα υπόλοιπα τέσσερα η—τουλάχιστον συναισθηματική—απόσταση που τους χωρίζει είναι φανερή.

⁹⁰ Βλ. όμως VAN DEN HOUT 1999, 428, όπου υποστηρίζει ότι τη δεκαετία του 160 μ.Χ. ο Γέλλιος δεν είχε στενές σχέσεις με τον γηραιό Φρόντωνά.

⁹¹ HOLFORD-STREVENIS 1988, 98-99.

⁹² VAN DEN HOUT 1999, 427-28, με τον οποίο συμφωνεί και ο CHAMPLIN 1974, 152.

⁹³ Βλ. HOLFORD-STREVENIS 1977, 109. Πρβλ. VAN DEN HOUT 1999, 377-81, 428, 583 και s.t. 159: περί το 167 μ.Χ. πεθαίνει ο Φρόντωνάς, έχοντας, πριν τον θάνατό του, προλάβει να δει την έκδοση των *NA*. Πρβλ. CHAMPLIN 1980, 139-42, και WISSOWA 1921, 288 και 289, για τη χρονολόγηση αφενός του θανάτου του Φρόντωνά μεταξύ 175 και 180 μ.Χ. και αφετέρου της ολοκλήρωσης των *NA* περίπου στα 180 μ.Χ.

⁹⁴ VAN DEN HOUT 1999, 428. Πρβλ. όμως και CHAMPLIN 1974, 152 (a quite different work may be involved): σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, ίσως την ενόχληση του Φρόντωνά προκάλεσε κάποιο άλλο έργο του Γέλλιου, που, ωστόσο, παραμένει άγνωστο ποιο θα μπορούσε να είναι. Τελικά, η εν λόγω επιστολή του Φρόντωνά προς τον Cl. Iulianus δεν επιτρέπει άλλη βεβαιότητα παρά για την ενόχλησή του εξαιτίας πράξεων ή παραλείψεων ή επιδιώξεων του Γέλλιου, οι οποίες ποτέ όμως δεν υλοποιήθηκαν.

⁹⁵ VAN DEN HOUT 1999, 428.

τους, κάτι που έγινε σεβαστό από τον Γέλλιο μόνο όσο ο πρώην ύπατος ήταν εν ζωή. Δεδομένου, όμως, ότι ο Γέλλιος την εποχή που επεξεργαζόταν τις ΝΑ υπηρετούσε ως δικαστής στη Ρώμη,⁹⁶ καθώς και ότι κατά την αρχαιότητα δεν υπήρχε η έννοια—πόσο μάλλον *lex lata*—της προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας, μόνο λόγοι αβρότητας θα μπορούσαν να τον αποτρέψουν από τη «λαθραία» δημοσίευση έργων του Φρόντωνα, αν και δεν κρίνεται πιθανό να θέλησε να σπιλώσει το δικαστικό του κύρος, εμπλεκόμενος σε μια τέτοια διένεξη.

Κλειδί στην προσπάθεια να φωτιστούν οι αθέατες όψεις της σχέσης του Γέλλιου με τον Φρόντωνα ίσως θα μπορούσε να είναι η χρονολόγηση των πεζογραφημάτων με πρωταγωνιστή τον τελευταίο. Ειδικότερα, στο ΝΑ, Π.26 ο όρος ‘consularis’, που χρησιμοποιείται για τους πρώην υπάτους,⁹⁷ μας επιτρέπει να θέσουμε ως *terminus post quem* του πεζογραφήματος τον Αύγουστο του 143 μ.Χ.⁹⁸ Αναφορικά με το ΝΑ, ΧΙΧ.8, η προσπάθεια χρονολόγησης περιπλέκεται: δεδομένου ότι ο Γέλλιος παρακολούθησε τα Πύθια τον Αύγουστο του 147 μ.Χ.,⁹⁹ θα μπορούσε να προσδιοριστεί το έτος αυτό ως *terminus ante quem* του πεζογραφήματος· αν, όμως, θεωρηθεί ότι ο όρος ‘adulescentulus’ υπονοεί τον έφηβο πριν λάβει την *toga uirilil*,¹⁰⁰ ως νέος *terminus ante quem* μπορεί να καθοριστεί η περίοδος μεταξύ 140 και 143 μ.Χ.· η παραπάνω, ωστόσο, ερμηνεία του ‘adulescentulus’ έρχεται σε αντίθεση με την έννοια του όρου αυτού στο ΝΑ, ΧVΙΙΙ.4, όπου ο Γέλλιος χαρακτηρίζεται και πάλι *adulescentulus*, αλλά διευκρινίζει ότι *praetextam et puerile togam mutassemus*. Επομένως, το πεζογράφημα αυτό μάλλον αναφέρεται μεταξύ του *terminus post quem* 140-143 μ.Χ. και του *terminus ante quem* Αύγουστος του 147 μ.Χ. Τέλος, όσον αφορά στο πεζογράφημα ΝΑ, ΧΙΧ.13, ως *terminus post quem* μάλλον πρέπει να θεωρηθεί το έτος κατά το οποίο δόθηκε στον Γέλλιο η *toga uirilil*,¹⁰¹ δηλαδή μεταξύ 140 και 143 μ.Χ.¹⁰²

⁹⁶ Βλ. ΝΑ, Praefatio §§22-24.

⁹⁷ Βλ. OLD, s.u. ‘consularis’.

⁹⁸ Χωρεί, ωστόσο, αντίλογος βάσει του πεζογραφήματος ΝΑ, Ι.2, στο οποίο ο Γέλλιος αποκαλεί *uirum clarissimum* τον *Seruilianum*, έναν σύγχρονό του Ρωμαίο μαθητή στην Αθήνα. Ο HOLFORD-STREUVENS 1977, 96-97, υποστηρίζει ότι ο χαρακτηρισμός *clarissimus* ανταποκρίνεται στο κοινωνικό και πολιτικό *status* του *Seruilianus* την εποχή της τελικής επεξεργασίας των ΝΑ πριν την έκδοσή τους. Η περίπτωση του Φρόντωνα, όμως, είναι διαφορετική από αυτή του *Seruilianus*, γιατί απλούστατα ο πρώτος παρουσιάζεται πέντε φορές στις ΝΑ, εκ των οποίων μόνο σε μία αποκαλείται *consularis*, ενώ ο δεύτερος εμφανίζεται μόνο μία φορά (ΝΑ, Ι.2). Συνεπώς, αν ο όρος ‘consularis’ ως προσδιοριστικός του Φρόντωνα είχε προστεθεί κατά την τελευταία επεξεργασία πριν την έκδοση των ΝΑ, το εύλογο και πιθανότερο θα ήταν να είχε προστεθεί και στα υπόλοιπα τέσσερα πεζογραφήματα.

⁹⁹ HOLFORD-STREUVENS 1977, 96-100.

¹⁰⁰ HOLFORD-STREUVENS 1977, 109.

¹⁰¹ Βλ. ΝΑ, ΧVΙΙΙ.4: ο Γέλλιος γνωρίζει και προσκολλάται στον *Sulpicius Apollinaris* την εποχή *cum iam adulescentuli Romae praetextam et puerile togam mutassemus magistrosque tunc nobis nosmet ipsi exploratiores quaereremus*. Βλ. επιπλέον HOLFORD-STREUVENS 1977, 93-94.

¹⁰² Πρβλ. ASTARITA 1984, 424, όπου επισημαίνεται ότι για να μη χαρακτηρίζεται ο Φρό-

Πίνακας 3

Χρονολόγηση των πεζογραφημάτων του Φρόντωνα

NA	Terminus		Haines ¹⁰³	Wissowa ¹⁰⁴
	<i>ante quem</i>	<i>post quem</i>		
II.26		Αύγουστος 143 μ.Χ.	μετά 143 μ.Χ.	155-160 μ.Χ.
XIII.29			μετά 143 μ.Χ.	
XIX.8	140-143 μ.Χ.		περίπου 137 μ.Χ.	147 μ.Χ.
XIX.10		Αύγουστος 143 μ.Χ. και NA, II, 26.	μετά 143 μ.Χ.	
XIX.13	Αύγουστος 147 μ.Χ.	140-143 μ.Χ.	μετά 143 μ.Χ.	155-160 μ.Χ.

Με βάση τα ανωτέρω χρονολογικά δεδομένα, προκύπτει με σχετική ασφάλεια ότι η σχέση του Γέλλιου με τον Φρόντωνα μάλλον άρχισε πριν ή αμέσως μετά την ανάληψη της *toga uirilis*, δηλαδή σε ηλικία περίπου δεκαπέντε έως δεκαεπτά ετών (μεταξύ 140 και 143 μ.Χ.), ενώ διατηρήθηκε οπωσδήποτε και μετά την υπατεία του Φρόντωνα (Ιούλιος–Αύγουστος 143 μ.Χ.). Ως απώτατος *terminus ante quem* έναρξης αυτής της σχέσης θα μπορούσε να οριστεί ο Αύγουστος του 147 μ.Χ., οπότε ο Γέλλιος παρακολούθησε στους Δελφούς τα Πύθια, ενώ καμιά ένδειξη δεν φαίνεται να υπάρχει στις NA για επαφές των δύο ανδρών μετά την επιστροφή του Γέλλιου από την Αθήνα στη Ρώμη και την ανάληψη των δικαστικών του καθηκόντων¹⁰⁵ σε ηλικία περίπου εικοσιπέντε ετών.¹⁰⁶ Τεκμηριώνεται, επίσης, από τον συνδυασμό της χρονολόγησης αυτής με τη χρονολόγηση των επιστολών του Φρόντωνα, η σταδιακή επιδείνωση της υγείας του τελευταίου την περίοδο αυτή, καθώς επισημαίνει—ήδη σε επιστολές του χρονολογούμενες πιθανόν το 139 μ.Χ. και σίγουρα σε όσες ασφαλώς τοποθετούνται πριν τον Ιούλιο του 143 μ.Χ., καθώς και σε αυτές των ετών

τωνας ως *consularis* θα πρέπει να χρονολογηθεί πριν τον Ιούλιο του 143 μ.Χ.

¹⁰³ Βλ. HAINES 1962, *passim*.

¹⁰⁴ Βλ. WISSOWA 1921, 289.

¹⁰⁵ Ένδειξη για τον ισχυρισμό αυτό αποτελεί το NA, XIV.2, όπου ο Γέλλιος, όταν αντιμετώπιζε το πρώτο του ερμηνευτικό νομικό δίλημμα, ως νεαρός και άπειρος δικαστής, επιλέγει να απευθυνθεί στον Φαβωρίνο και όχι στον Φρόντωνα. Μάλιστα, η προσέγγιση του διλήμματος από τον Φαβωρίνο είναι ξεκάθαρα φιλοσοφική, ενώ στο υποθετικό ενδεχόμενο της επίλυσης του διλήμματος από τον Φρόντωνα η προσέγγιση θα πρέπει σίγουρα να ήταν σοφιστική. Για την νομική κατάρτιση του Φρόντωνα βλ. CHAMPLIN 1980, 74-75 και γενικά στο 5^ο κεφάλαιο.

¹⁰⁶ Βλ. HOLFORD-STREUVENS 1977, 99-100.

148/9 κ.ε.¹⁰⁷—ότι έχει ανάγκη από τη βοήθεια δούλου γραφέως/γραμματέως και ότι πλέον αδυνατεί να παρευρεθεί σε θέατρα και άλλους δημόσιους χώρους.¹⁰⁸

Γίνεται, νομίζω, φανερό ότι ο Γέλλιος, καίτοι επιλέγει να αναφερθεί ρητά δύο μόνο φορές στα προβλήματα υγείας του Φρόντωννα, γνώριζε—ήδη από όταν ήταν *adulescentulus* και σίγουρα κατά τον χρόνο σταδιακής συγγραφής των *NA*—τα προβλήματα αυτά και σκοπίμως τα παρουσίασε μέσα από το έργο του στους σύγχρονους και μεταγενέστερους αναγνώστες του. Η επιλογή του αυτή, σε συνδυασμό με την κατοπινή—αμάρτυρη όμως στις *NA*—αποξένωση του από τον Φρόντωννα, καθώς και με την έως τέλους αγαστή σχέση του με τον Φαβωρίνο και την παντελή έλλειψη αναφορών σε όσα χαρακτηριστικά του θα μπορούσαν να προκαλέσουν αρνητικές συνδηλώσεις, γεννά εύλογους προβληματισμούς. Επιπλέον, μολονότι φαίνεται ότι ο Φρόντωννας—βάσει της ανωτέρω χρονολόγησης—θα πρέπει να νοσούσε κατά τον ιστορικό χρόνο και των άλλων πεζογραφημάτων, γεννώνται ερωτήματα αναφορικά με τον λόγο για τον οποίο ο Γέλλιος δεν τον παρουσιάζει ασθενή. Ειδικότερα ερωτάται αν οφείλεται σε αμέλειά του η παράλειψη της αναφοράς κατά την τελική επεξεργασία των *NA* στην ασθένεια του Φρόντωννα ή αν σκοπίμως διατηρήθηκαν μόνο οι δύο ρητά υπάρχουσες· αν η ενόχληση του Φρόντωννα σχετιζόταν με το γεγονός ότι ο Γέλλιος ηθελημένα τον παρουσίαζε στο έργο του ασθενή και ανήμπορο σε αντίθεση με άλλα πρόσωπα που σκιαγραφούνται στο έργο· αν—χωρίς να ληφθεί υπόψη η χρονολόγηση των πεζογραφημάτων—ευσταθεί ο ισχυρισμός ότι ο Γέλλιος, όπως άλλωστε και στην περίπτωση του *clarissimus Seruilianus*, αναφέρεται στην κατάπτωση της υγείας του Φρόντωννα κατά τον χρόνο της δημοσίευσης ή έστω τελικής επεξεργασίας των *NA*, παρά το ότι η δημοσίευση αυτή κατά πάσα πιθανότητα έλαβε χώρα τουλάχιστον μία δεκαετία μετά τον θάνατο του πρώην υπάτου· αν, τέλος, η επιλογή του αυτή βρίσκει έρεισμα σε ψυχολογικούς ή εκδικητικούς(!) ή τυχόν άλλους λόγους.

§5. Επίλογος

Η διερεύνηση ζητημάτων τέτοιας φύσης—μέσα από τη μαρτυρία του Γέλλιου στις *NA*—επιτρέπει, όπως θεωρώ ότι η μελέτη αυτή κατέστησε σαφές, να ιδω-

¹⁰⁷ Βλ. VAN DEN HOUT 1999, s.t. 1,15 (πριν τον Ιούλιο 143 μ.Χ.)· 66,18 (Πρωτοχρονιά 148 ή 149)· 72,7 (μεταξύ 139 και 145)· 74,20 (μεταξύ 139 και 156)· 81,22 (30 Νοε 149 – 07 Μαρ 152)· 84,24 (μεταξύ 139 και 156)· 104,5 (μεταξύ 139 και 161)· 112,14· 113,2· 180,23· 187,3 και 15 (έτη 148 έως 161)· 234,1· 235,3· 240,16.

¹⁰⁸ Το γεγονός αυτό φαίνεται να μη συνάδει με τη χρονολόγηση του πεζογραφήματος *NA*, XIX.13, όπου η συζήτηση γίνεται, όπως είδαμε, στον Παλατινό λόφο. Μπορεί βέβαια να υποστηριχθεί ότι κατά τον ιστορικό χρόνο του πεζογραφήματος η εξέλιξη της νόσου του Φρόντωννα δεν παρουσίαζε τόσο μεγάλη επιδείνωση, επιτρέποντάς του μερικές ακόμα δημόσιες εμφανίσεις. Το ζήτημα, όμως, είναι για ποιο λόγο ο Γέλλιος, αν όντως η υγεία του Φρόντωννα ήταν επιβαρυνμένη, δεν τον παρουσιάζει να ασθενεί, όπως αλλού.

θούν οι πνευματικές ζυμώσεις της ύστερης αρχαιότητας μέσα από το πρίσμα όχι μόνο των πνευματικών αναζητήσεων καθαυτών, αλλά και της σύνδεσής τους με τον κρατικό μηχανισμό της αυτοκρατορικής Ρώμης. Πρόσωπα με πολιτική ισχύ και κρατική εξουσία, που τυχαίνει να είναι φορείς υψηλών στοχαστικών αναζητήσεων, αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, συνθέτοντας ένα ετερόκλητο μωσαϊκό δηλωτικό της ελίτ της εποχής τους: ο Γέλλιος, ο μαθητής και μετέπειτα δικαστής στη Ρώμη, με τις έντονες φιλολογικές και λογοτεχνικές ανησυχίες του· ο Φαβωρίνος, ένας αμφιλεγόμενος δάσκαλος με φιλοσοφικές και σοφιστικές τάσεις, εκλεγμένος αρχιερέας, επηρεάζει τους μαθητές του σε Ρώμη και Αθήνα και γίνεται μέντορας του Γέλλιου· ο Φρόντωνας, ο φημισμένος δικανικός ρήτορας, ακραιφνής σοφιστής με έντονη απέχθεια προς τη φιλοσοφία, γίνεται *consul suffectus* και δάσκαλος του κατοπινού αυτοκράτορα και στωικού φιλοσόφου Μάρκου Αυρήλιου, ενώ φαίνεται να έχει σαηγηνέψει τον Γέλλιο ήδη από την εφηβεία του τελευταίου. Οι τρεις τους συναντώνται κατά βάση στη Ρώμη και δευτερευόντως στην Αθήνα· και οι τρεις πολύγλωσσοι Ρωμαίοι πολίτες, με καταγωγή από επαρχίες της αυτοκρατορίας και όχι από την ιταλική χερσόνησο, συμπορεύονται με άλλους στοχαστές, ρήτορες, νομικούς, δασκάλους σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες ανοιχτές σε πνευματικές αναζητήσεις· υπολογίζουν την δύναμη—πνευματική, πολιτική, οικονομική—και την επιζητούν, άλλος εντονότερα, άλλος ηπιότερα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

α) Εκδόσεις κειμένων & μεταφράσεις

- ADLER, A. (έκδ.) 1971. *Lexicographi Graeci*, Vol. I: *Suidae Lexicon*, Pars 1-4: A-Ω, Pars 5: *Index*. Stuttgart: B. G. Teubner.
- BARIGAZZI, A. (έκδ.) 1966. *Favorino di Arelate, Opere. Introduzione, testo critico e commento*. (Testi Greci e Latini con commento filologico, 4.) Firenze: Le Monnier.
- FENSTERBUSCH, C. (έκδ.) 1981. *Vitruvii De Architectura libri decem edidit et annotavit*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- HAINES, C. R. 1962 [1928], 1988 [1929]. *The Correspondence of Marcus Cornelius Fronto with Marcus Aurelius Antoninus, Lucius Verus, Antoninus Pius, and Various Friends*, I-II. (Loeb Classical Library 112, 113 αντίστοιχα.) Cambridge, Mass.: Harvard University Press / London: William Heinemann Ltd.
- HOLFORD-STREUVENS, L. 2020α. *Auli Gellii Noctes Atticae. Recognitae brevique adnotatione critica instructae*, tom. I: *Praefatio et Libri I-X*· tom. II: *Libri XI-XX*. Oxford Classical Texts (Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis.) Oxford/New York: Oxford University Press.
- _____, 2020β. *Gelliana: A Textual Companion to the 'Noctes Atticae' of Aulus Gellius*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- HOUT, VAN DEN, M. P. J. (έκδ.) 1988. *M. Cornelii Frontonis Epistulae. Schedis tam editis quam ineditis Edmundi Hauleri usus iterum edidit*. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.) Leipzig: B. G. Teubner.

- KAYSER, C. L. (έκδ.) 1964. *Flavii Philostrati Opera Auctiora edidit*, II. Hildesheim: Georg Olms [= Leipzig: Teubner, 1871].
- MACLEOD, M. D. (έκδ.) 1972, 1974, 1980, 1987. *Luciani Opera. Recognovit brevisque adnotatione critica instruxit*, tom. I: *Libelli 1-25*. tom. II: *Libelli 26-43*. tom. III: *Libelli 44-68*. tom. IV: *Libelli 69-86*. Oxford Classical Texts (Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis.) Oxford: The Clarendon Press.
- MARSHALL, P. K. (έκδ.) 1968, 1990. *A. Gellii Noctes Atticae recognovit brevisque adnotatione critica instruxit*, vol. I: *Praefatio et Libri I-X*. vol. II: *Libri XI-XX*. Oxford Classical Texts (Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis). Oxford: The Clarendon Press.
- RODGERS, R. H. (έκδ.) 2004. *Frontinus De Aquaeductu Urbis Romae*. (Cambridge Classical Texts and Commentaries 42.) Cambridge: Cambridge University Press.
- ROLFE, J. C. (έκδ.) 1927. *The Attic Nights of Aulus Gellius, with an English Translation*, vol. 1: *Books I-V*. vol. 2: *Books VI-XIII*. vol. 3: *Books XIV-XX*. (Loeb Classical Library 195, 200, 212 αντίστοιχα.) London: William Heinemann / New York: G. P. Putnam's Sons.
- SPENCER, W. G. (έκδ.) 1935, 1938, 1938. *Celsus On Medicine (Celsus De Medicina with an English translation)*, vol. 1: *Books I-IV*; vol. 2: *Books V-VI*; vol. 3: *Books VII-VIII*. (Loeb Classical Library 292, 304, 336 αντίστοιχα.) Cambridge, Mass.: Harvard University Press / London: William Heinemann.
- WRIGHT, W. C. (έκδ.) 1922 (1921). *Philostratus and Eunapius The Lives of the Sophists with an English translation*. (Loeb Classical Library 134.) London: William Heinemann / New York: G. P. Putnam's Sons.

β] Λεξικά

- OLD = Glare, P. G. W. (επιμ.) 1968. *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: The Clarendon Press.

γ] Λοιπά έργα

- ALBRECHT, M., VON ²2013. *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας από τον Ανδρόνικο ως τον Βοήθιο και η σημασία της για τα νεότερα χρόνια*, μτφρ. Δ. Ζ. Νικήτας κ.ά. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης [= VON ALBRECHT, M. ²1994. *Geschichte der römischen Literatur: von Andronicus bis Boethius und ihr Fortwirken; mit Berücksichtigung ihrer Bedeutung für die Neuzeit*, I, Zweite, verbesserte und erweiterte Auflage. München/New Providence/London/Paris: K. G. Saur].
- ASTARITA, M. L. 1984. Note di cronologia Gelliana. *Orpheus* 5: 422-32.
- BARNES, J., & GRIFFIN, M. (επιμ.) 1997. *Philosophia Togata II. Plato and Aristotle at Rome*. Oxford: The Clarendon Press.
- BRISSON, L. 1997. *Le Sexe incertain. Androgynie et hermaphrodisme dans l'Antiquité gréco-romaine*. Paris: Les Belles Lettres [= BRISSON, L. 2003. *Το Αμφίβολο φύλο. Ανδρογυνία και ερμαφροδιτισμός στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα*, μτφρ. Νάσος Κυριαζόπουλος. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης].
- CHAMPLIN, E. 1974. The Chronology of Fronto. *Journal of Roman Studies* 64: 136-59.
- _____, 1980. *Fronto and Antonine Rome*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- FISCHELL, J. 2011. *Der Schriftsteller Aulus Gellius und die Themen seiner Noctes Atticae*. Dissertation, Universität Hamburg [<https://ediss.sub.uni-hamburg.de/handle/ediss/4030> (20 Ιουλ. 2022)].

- FRIEDLÄNDER, L. (επιμ.) 1921-1923. *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms. In der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine*, 1-4. Leipzig: S. Hirzel.
- HABINEK, T. 2017. Was There a Latin Second Sophistic? Στο: Richter & Johnson (επιμ.) 2017, 25-37.
- HOLFORD-STREUVENS, L. 1977. Towards a Chronology of Aulus Gellius. *Latomus* 36(1): 93-109.
- _____, 1982. Fact and Fiction in Aulus Gellius. *Liverpool Classical Monthly* 7(5): 65-68.
- _____, 1988. *Aulus Gellius*. London: Duckworth.
- _____, 1997. Favorinus: The Man of Paradoxes. Στο: Barnes & Griffin (επιμ.) 1997, 188-217.
- _____, 2017. Favorinus and Herodes Atticus. Στο: Richter & Johnson (επιμ.) 2017, 233-44.
- HOUT, M. P. J., VAN DEN 1999. *A Commentary on the Letters of M. Cornelius Fronto*. Leiden/Boston/Köln: Brill.
- ΙΩΑΝΝΟΥ, Γ. 1985. *Ο της φύσεως έρωσ. Δοκίμια*. Αθήνα: Κέδρος.
- KASULKE, C. T. 2005. *Fronto, Marc Aurel und kein Konflikt zwischen Rhetorik und Philosophie im 2. Jh. n. Chr.* (Beiträge zur Altertumskunde, Bd. 218.) München/Leipzig: K. G. Saur.
- ΚΕΡΑΜΥΔΑΣ, Α. ΑΘ. 2022. *Τα Προοίμια των Νόμων στους Νόμους του Πλάτωνα*. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης [doi: 10.26262/heal.auth.ir.337155 (19 Ιαν. 2024)].
- LONG, A. A. 1986. *Hellenistic Philosophy. Stoics, Epicureans, Sceptics*. London: Duckworth.
- PERNOT, L. 2005. *Η Ρητορική στην Αρχαιότητα*, μτφρ. Ξ. Τσελέντη· επιμ. Β. Σερέτη. Αθήνα: «Δαίδαλος» – Ι. Ζαχαρόπουλος Α.Ε. [= Pernot, L. 2000. *La Rhétorique dans l'Antiquité*. Le Livre de poche, 553. Paris: LGF].
- RETIÉF, F. P., & CILLIERS, J. F. G. 2003. Congenital eunuchism and Favorinus. *South African Medical Journal* 93(1): 73-76.
- RICHTER, D. S., & JOHNSON, W. A. (επιμ.) 2017. *The Oxford Handbook of the Second Sophistic*. Oxford: Oxford University Press.
- SCHETTINO, M. T. 1985. Questioni di biografia Gelliana. *Giornale Filologico Ferrarese* 8: 75-87.
- SWAIN, S. 1996. *Hellenism and Empire: Language, Classicism, and Power in the Greek World, AD 50–250*. Oxford: The Clarendon Press.
- WHITMARSH, T. 2001. *Greek Literature and the Roman Empire: The Politics of Imitation*. Oxford: Oxford University Press.
- _____, 2005. *The Second Sophistic*. Greece & Rome. New Surveys in the Classics, 35. Oxford/New York: Oxford University Press.
- WISSOWA, G. 1921. Chronologisches zu Gellius. Στο: Friedländer (επιμ.) 1921, 284-89.

Λάζαρος Αθ. Κεραμυδάς
 ΜΑ Φιλολογίας (Ειδικευσης Κλασικών Σπουδών) ΑΠΘ
 Επί Πτυχίω Φοιτητής Νομικής ΔΠΘ
 lazakera@law.duth.gr

